

УДК: 342.7:355.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.23>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМЕНА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Сарнавський М.,
*здобувач наукового ступеня доктора філософії
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України
e-mail: sarnavsky60@gmail.com*

Сарнавський М. Адміністративно-правові основи діяльності військового омбудсмена: міжнародний досвід і перспективи України.

Дослідження присвячено аналізу сутності, функцій та моделей організації інституту військового омбудсмена в контексті сучасних викликів, пов'язаних із забезпеченням прав військовослужбовців. Особливу увагу приділено порівнянню міжнародного досвіду функціонування військових омбудсменів та можливості адаптації успішних практик до українських реалій.

У роботі висвітлено історичні передумови виникнення інституту омбудсмена, його поступовий розвиток та розповсюдження у світі. Зокрема, проаналізовано три основні моделі військових омбудсменів, які включають: інститути, інтегровані у структуру збройних сил (наприклад, у США та Нідерландах), загальні інститути омбудсмена, що охоплюють військову сферу (Польща, Україна), та спеціалізовані незалежні органи, що працюють виключно у військовій сфері (Канада, Велика Британія, Німеччина). Розглянуто переваги та недоліки кожної моделі, акцентовано на їх впливі на прозорість, підзвітність і демократичний контроль у військовій сфері.

Функціональний аспект діяльності військового омбудсмена включає розгляд скарг, проведення розслідувань, підготовку рекомендацій для усунення недоліків у роботі збройних сил, моніторинг дотримання прав військовослужбовців, а також нагляд за виконанням норм міжнародного гуманітарного права. Важливим інструментом є підготовка звітів, що сприяють інформуванню громадськості, парламенту та військових структур про виявлені проблеми та шляхи їх вирішення.

Дослідження підкреслює, що створення інституту військового омбудсмена в Україні є невідкладною необхідністю в умовах триваючої війни. Військовий омбудсмен може стати гарантом правового порядку в армії, забезпечуючи захист прав військовослужбовців і зміцнюючи довіру між суспільством і збройними силами. Запровадження такої інституції сприятиме не лише демократизації військової адміністрації, а й підвищенню міжнародного іміджу України як держави, що дотримується прав людини навіть у воєнний час.

У висновках обґрунтовано, що ефективність діяльності військового омбудсмена залежить від інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему, забезпечення незалежності, належного фінансування та чіткої координації з іншими державними структурами. Досвід країн із різними моделями військових омбудсменів дозволяє визначити перспективні напрями розвитку цього інституту в Україні, враховуючи специфіку національного законодавства і потреби військовослужбовців.

Ключові слова: військовий омбудсмен, демократичний контроль, збройні сили, захист прав, прозорість.

Sarnavskyi M. Administrative and legal foundations of the activities of the military ombudsman: international experience and prospects of Ukraine.

The study is devoted to the analysis of the essence, functions and models of organization of the military ombudsman institution in the context of modern challenges related to ensuring the rights of servicemen. Special attention is paid to the comparison of international experience in the functioning of military ombudsmen and the possibility of adapting successful practices to Ukrainian realities.

The work highlights the historical prerequisites for the emergence of the ombudsman institution, its gradual development and spread in the world. In particular, three main models of military ombudsmen are analyzed, which include: institutions integrated into the structure of the armed forces (for example, in the USA and the Netherlands), general ombudsman institutions covering the military sphere (Poland, Ukraine), and specialized independent bodies operating exclusively in the military sphere (Canada, Great Britain, Germany). The advantages and disadvantages of each model are considered, with an emphasis on their impact on transparency, accountability and democratic control in the military sphere.

The functional aspect of the military ombudsman's activities includes considering complaints, conducting investigations, preparing recommendations to eliminate shortcomings in the work of the armed forces, monitoring compliance with the rights of servicemen, and supervising the implementation of international humanitarian law. An important tool is the preparation of reports that help inform the public, parliament, and military structures about the identified problems and ways to solve them.

The study emphasizes that the creation of the institution of a military ombudsman in Ukraine is an urgent necessity in the conditions of the ongoing war. The military ombudsman can become a guarantor of legal order in the army, ensuring the protection of the rights of servicemen and strengthening trust between society and the armed forces. The introduction of such an institution will contribute not only to the democratization of the military administration, but also to improving the international image of Ukraine as a state that respects human rights even in wartime.

The conclusions substantiate that the effectiveness of the military ombudsman depends on the integration of international standards into the national legal system, ensuring independence, adequate funding and clear coordination with other state structures. The experience of countries with different models of military ombudsmen allows us to identify promising directions for the development of this institution in Ukraine, taking into account the specifics of national legislation and the needs of military personnel.

Key words: military ombudsman, democratic control, armed forces, protection of rights, transparency.

Постановка проблеми. Інститут військового омбудсмена є важливою складовою демократичного управління та ефективного захисту прав військовослужбовців. В умовах збройного конфлікту та загострених безпекових викликів, таких як війна в Україні, захист прав військових стає пріоритетним завданням для держави. «Військові – одна з найбільш незахищених спільнот», – зауважив військовий і правозахисник М. Буткевич, якому в жовтні 2024 року вдалося повернутися з російського полону [21]. Наведені слова особливо актуальні в умовах триваючої війни в Україні, де права військовослужбовців часто залишаються недооціненими через специфіку вертикальної структури командування. Військові стикаються з численними викликами, включаючи фізичні й психологічні навантаження, несправедливе ставлення та обмежені можливості для захисту своїх прав.

Особливо звертає на себе увагу проблема забезпечення прав військовослужбовців, про що все частіше говорять вітчизняні правозахисники: «Захист військовослужбовців в умовах війни стоїть особливо гостро, бо більшість існуючих юридичних механізмів захисту прав майже не діє чи не працюють, оскільки у військовослужбовців набагато менше часу для захисту своїх прав, аніж у цивільних. Тому треба переглядати механізми і строки реагування на їхні скарги» [23].

Зважаючи на зазначені обставини, питання функціонування військового омбудсмена набуває особливої актуальності для України, яка перебуває в стані війни. Російсько-українська війна загострила системні проблеми у сфері захисту прав військовослужбовців, зокрема недостатню ефективність існуючих механізмів правового регулювання, що ускладнює своєчасну реакцію на порушення їхніх прав. Вивчення міжнародного досвіду в цьому контексті є надзвичайно важливим, адже аналіз успішних практик інших країн дозволяє адаптувати їх до національних реалій. Саме створення дієвої моделі військового омбудсмена має стати ключовим інструментом для забезпечення балансу між військовою дисципліною, правовою захищеністю і дотриманням гуманітарних стандартів, що є критично важливим у часи воєнного протистояння.

Мета дослідження полягає у визначенні адміністративно-правових засад діяльності військового омбудсмена, аналізі міжнародного досвіду його функціонування та обґрунтуванні перспектив впровадження цієї інституції в Україні в умовах російсько-української війни.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика військового омбудсмена вже була предметом досліджень у багатьох науковців. Наприклад, Л. Голяк та О. Майданник розглядали загальні принципи діяльності омбудсменів у забезпеченні прав людини, зосереджуючи увагу на

механізмах їхньої роботи у демократичних країнах. Ю. Палєєва та О. Решетилова аналізували спеціалізовані моделі омбудсменів у різних країнах, приділяючи увагу можливості адаптації цього досвіду до українського контексту.

Окремо заслуговують на увагу праці Б. Бакленда, В. Макдермотта та О. Марцеляка, які зосереджувалися на особливостях інституту військового омбудсмена. Їхні дослідження охоплюють аспекти правового регулювання, структурної організації та функціонування цього інституту як гарантії захисту прав військовослужбовців. Досвід парламентського контролю над збройними силами висвітлювали Л. Буткевич та Г. Борн, які підкреслювали важливість прозорості та підзвітності у військовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Функціонування інститутів омбудсмена часто нашоухується на значні труднощі. Однією з головних проблем є недосконалість нормативно-правової бази, а також суперечливість окремих законодавчих положень, що регламентують їхню діяльність. Крім того, існуючі законодавчі обмеження нерідко стають перешкодою для здійснення омбудсменами необхідної кількості виїздів, які дозволяють оцінити ситуацію безпосередньо на місцях, а також обмежують доступ до секретної інформації [5]. Додатковий тиск чинять корупція та зловживання з боку чиновників, що знижують рівень довіри суспільства до державних інституцій і створюють ризики для ефективної роботи омбудсменів [7]. Навіть у тих країнах, де ці інститути відносно незалежні від зовнішніх проблем, їхня діяльність багато в чому залежить від співпраці з іншими державними установами. Однак така співпраця часто ускладнюється або стає неможливою через корупцію чи неспроможність цих установ виконувати свої обов'язки належним чином [1].

Варто зазначити, що концепція запровадження військового омбудсмена ґрунтується на принципі «військовослужбовець – це насамперед громадянин». Тож військова служба не може бути відокремленою від базових громадянських прав та свобод [3].

Як підкреслює професор О.В. Марцеляк створення посади військового омбудсмена «має стати важливим чинником демократизації суспільства загалом і національної військової адміністрації зокрема; має забезпечити виконання конституційних норм, що гарантують права і свободи військовослужбовців, сприяти створенню в суспільстві атмосфери довіри до армії» [20, с. 29].

Інститут військового омбудсмена відіграє ключову роль у запобіганні зловживанням та іншим порушенням у збройних силах, а також у забезпеченні підзвітності та прозорості їхньої діяльності перед суспільством. Виконуючи функції з розгляду скарг та звернень, а також аналізуючи питання у межах своєї компетенції та суміжних сфер, омбудсмен сприяє захисту прав людини, запобігає неефективному використанню ресурсів, усуває недоліки управління і сприяє вдосконаленню механізмів керування у сфері безпеки загалом [3].

Ю.С. Палєєва вважає, що механізм забезпечення й захисту особистої безпеки, а також прав і свобод людини в сучасних умовах являє собою складний правовий комплекс, який включає як внутрішньодержавні, так і міжнародні засоби. Сьогодні в державних системах захисту прав і свобод громадян від свавілля державних органів управління й від зловживання владою з боку чиновників активно використовується інститут омбудсмена [24, с. 84].

Такої ж думки і О.О. Майданник, що спеціалізований військовий омбудсмен як особлива правозахисна інституція, не залежна від жодних органів влади, здатний більш ефективно захищати права військових. На переконання вченого, інститут омбудсмена сприятиме демократизації національної військової адміністрації зокрема та військових відносин взагалі, забезпеченню додержання законності у сфері функціонування збройних сил та гарантуванню правової безпеки в армії і на флоті [19, с. 15].

У сучасних умовах запровадження інституту військового омбудсмена є важливим і прогресивним кроком для посилення правового захисту українських військовослужбовців. За словами новопризначеної військової омбудсменки О. Решетілової, основним завданням її діяльності є забезпечення функціонування системи, яка ефективно захищатиме права та свободи кожного військового, незалежно від звання, та протидіятиме будь-яким проявам несправедливості. Вона підкреслює: «Ми створюємо таку унікальну структуру. Звісно, що на основі міжнародного досвіду. Проте нам треба це вписати в українську систему державного управління у воєнний час і так, щоб вона була дієва» [21].

Введення військового омбудсмена пояснюється тим, що військовослужбовці мають специфічний правовий статус, обумовлений особливостями їхньої діяльності. Окрім загальних законів, вони

підпадають під дію спеціальних нормативно-правових актів, які визначають порядок проходження служби, що робить їх однією з найбільш регульованих соціальних груп [22]

Такої ж думки дотримуються Л.О. Левенець та А.В. Корчевна, які зазначають, що необхідність упровадження спеціалізованого омбудсмена з прав військовослужбовців пояснюється особливими умовами, в яких перебувають військові. Вони підкреслюють, що, враховуючи закони воєнного часу та вимоги військової дисципліни, військовослужбовці належать до вразливої категорії, яка часто неспроможна самостійно захистити свої права та законні інтереси [18].

Їх підхід підтверджує важливість створення спеціалізованого інституту військового омбудсмена як незалежного арбітра та захисника прав військових. Адже у військовій ієрархії, яка базується на суворій дисципліні та підпорядкуванні, захист прав стає не лише складним, а інколи й неможливим без зовнішнього втручання. Військовий омбудсмен може стати важливим інструментом не лише для забезпечення дотримання прав військовослужбовців, а й для підвищення довіри до державних інституцій.

Ефективність інституту військового омбудсмена залежить від двох основних факторів: впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини та інтеграції національних особливостей в управлінську і правову системи.

Інститути омбудсмена у справах збройних сил відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування демократичної системи управління. У 2000 році Комісія ООН з прав людини, яка згодом була реорганізована у Комітет, прийняла резолюцію, що окреслює п'ять основних принципів ефективного державного управління: прозорість, відповідальність, підзвітність перед суспільством, залучення представників громадськості до управлінських процесів, а також забезпечення зворотного зв'язку з громадянами шляхом реагування на їхні запити та очікування [4].

Перераховані принципи є універсальними і можуть стати основою для формування та функціонування інституту військового омбудсмена в Україні. Прозорість забезпечує доступність інформації про діяльність омбудсмена для громадськості та військових, сприяє довірі до цієї інституції. Відповідальність і підзвітність суспільству гарантують, що військовий омбудсмен несе реальну юридичну та моральну відповідальність за свої дії та рішення. Участь суспільства передбачає залучення громадян, правозахисників і незалежних експертів до обговорення ключових проблем і розробки стратегій їх вирішення. Зворотний зв'язок із суспільством створює можливість ефективного реагування на актуальні виклики та запити військовослужбовців, забезпечуючи динамічний розвиток інституту.

Інститут омбудсмена, як незалежний та об'єктивний орган, сприяє реалізації принаймні трьох важливих принципів:

- Забезпечення зворотного зв'язку з громадянами, адже він приймає скарги безпосередньо від населення та має повноваження проводити відповідні розслідування.
- Підвищення відповідальності й підзвітності шляхом надання рекомендацій для усунення виявлених проблем.
- Забезпечення прозорості через публікацію звітів, що відображають результати досліджень, пов'язаних із питаннями функціонування збройних сил [3].

Військовий омбудсмен повинен стати гарантом справедливості та правового порядку в армії, забезпечуючи кожному військовослужбовцю почуття захищеності та поваги. Його діяльність сприятиме не лише підвищенню морального духу військових, а й зміцненню позицій України на міжнародній арені як держави, що навіть у найважчі часи залишається вірною демократичним принципам.

В умовах сучасних викликів запровадження інституту військового омбудсмена є необхідним та давно очікуваним кроком, що відіграватиме ключову роль у посиленні правового захисту українських військовослужбовців.

На нашу думку для того, щоб дійти розуміння важливості інституту військового омбудсмена, необхідно спочатку розпочати з розуміння історичних передумов та витоків цього інституту, як і в будь-якому ґрунтовному дослідженні. Проаналізувавши досвід країн, які вже мають усталені моделі військового омбудсмена, можна буде визначити, які аспекти були успішними, а які потребували доопрацювання для подальшої ефективної праці.

Проводячи дослідження інституту омбудсмена, історичного розвитку цього інституту, можна виділити два ключові етапи його становлення і поширення:

Так, згідно з першим підходом, інститут омбудсмена пройшов дві основні «хвилі» розвитку. Перша «хвиля» припадає на 1960-ті роки, коли цей інститут почав поширюватися за межі Північної Європи до інших європейських країн, Нової Зеландії та держав Британської співдружності. Друга «хвиля» розпочалася наприкінці 1980-х років і була тісно пов'язана з демократичним транзитом у країнах Латинської Америки, Африки, Азії, Океанії, а також Центральної та Східної Європи. Зазначений період характеризувався масовим запровадженням інституту омбудсмена у державах, які переходили від авторитарних до демократичних режимів.

Другий підхід, виділяє три фази розвитку інституту омбудсмена. Перша фаза охоплює понад 130 років існування цього інституту виключно у Швеції, а згодом – у Фінляндії, яка адаптувала шведську модель. Друга фаза починається з 1955 року, коли інститут омбудсмена був запроваджений у Данії, і триває з його поширенням у державах із стійкими демократичними системами, зокрема в англосаксонських країнах і решті Європи. Третя фаза стосується країн, які переживали перехід від авторитарного до демократичного режиму, таких як Іспанія та Португалія, де виникли спеціалізовані омбудсмени, такі як Захисник народу та Проведор юстиції.

На думку С.В. Банаха, до класифікації етапів розвитку інституту омбудсмена варто додати ще один – виникнення інститутів із вузькою спеціалізацією, початок якому поклало створення першого спеціалізованого омбудсмена у Швеції. Науковець зазначає, що вивчення історії формування та поширення цього інституту дозволяє краще зрозуміти причини його виникнення, еволюцію функцій, що призвели до різноманітності його форм, а також визначити його значення та місце в правових системах окремих держав. Саме інститут омбудсмена у Швеції справедливо вважається прототипом сучасних аналогів у світі [12, с. 40]. З цим твердженням складно не погодитись.

Насамперед, поняття омбудсмена, яке у прямому перекладі зі шведської означає «представник інтересів», виникло у Швеції, яка вважається «батьківщиною» цього інституту [9]. Інститут омбудсмена у Швеції був заснований більш ніж за сто років до появи аналогічних органів в інших країнах і вважається прообразом поняття «омбудсмен» в його сучасній інтерпретації. [6] Омбудсмен – це обрана або призначена посадова особа, чия головна функція полягає в нагляді за діяльністю адміністративних органів, а в деяких країнах також за приватними особами та об'єднаннями, з метою захисту прав і свобод людини [9].

Заснування інституту омбудсмена у Швеції було не лише новаторським, але й випереджало час: на момент свого створення він існував як єдиний у своєму роді, більш ніж за сто років до появи аналогічних органів в інших державах, як зазначає У. Ільницька, поряд із традиційною назвою «омбудсмен», яка стала родовою для цього інституту, у різних країнах використовуються й інші найменування, що підкреслюють національні особливості та функції цієї посадової особи. Серед таких назв: парламентський комісар з питань адміністрації (Великобританія, Нова Зеландія), медіатор (Франція), народний захисник (Іспанія), проведор (Португалія), захисник громадянських прав (Польща), контролер сейму (Литва), захисник громадян (Греція), парламентський адвокат (Молдова), а в Україні – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [17].

Посаду військового омбудсмена вперше запровадили 19 травня 1915 року за рішенням парламенту Швеції. Успішний досвід функціонування шведського омбудсмена в галузі військової сфери згодом був врахований іншими країнами. Зокрема, у 1952 році така посада з'явилася в Норвегії, у 1956 році – в Німеччині, а згодом і в інших державах, серед яких Ізраїль, Швейцарія, Австралія, Боснія і Герцеговина, США тощо [8].

Військовий омбудсмен належить до категорії спеціалізованих омбудсменів. Його можна охарактеризувати як незалежний, самостійний публічно-правовий орган, створений для захисту прав і законних інтересів осіб, що належать до вразливих соціальних груп. Основною метою діяльності є забезпечення дотримання прав таких осіб з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, їх представників, а також установ чи організацій, що надають публічні послуги [16, с. 173].

У світі існують три основні моделі інституту омбудсмена для збройних сил (військового омбудсмена або омбудсмена з військових питань):

Перша модель базується на внутрішніх механізмах розгляду скарг. Зазвичай це головна інспекція у складі міністерства оборони (Нідерланди, США, Чехія) [10, с. 481]. Генеральний інспектор, будучи структурно інтегрованим у збройні сили, зазвичай входить до загальної командної структури. Його популярність серед військових зумовлена здатністю краще зрозуміти

управлінські й командні питання, а також виявляти увагу до підвищення боєздатності підрозділів. Володіння знаннями законодавства та специфіки військової служби дозволяє генеральному інспектору більш ефективно вирішувати конкретні проблеми та завдання у збройних силах. Завдяки постійній присутності на місцях дислокації особового складу, генеральний інспектор є більш доступним для військовослужбовців, які виконують свої обов'язки у віддалених регіонах або за межами країни [5, с. 28].

У зазначених державах військовий омбудсмен, який часто виступає в ролі генерального інспектора, зосереджується на виконанні консультативних і посередницьких завдань, а також бере участь у вирішенні питань, пов'язаних із ветеранами.

Однак така модель має певні недоліки. Розміщення омбудсмена всередині структури збройних сил обмежує його незалежність, що ускладнює вирішення актуальних для армії проблем або проведення розслідувань, які можуть суперечити інтересам військової ієрархії. Зазначене, у свою чергу, здатне знизити легітимність інституту та послабити довіру суспільства до системи в цілому [5, с. 28].

На відміну від першої моделі, другу характеризують як загальний інститут омбудсмена, чії повноваження охоплюють нагляд за всіма гілками влади, включно з військовою сферою як окремим напрямом (Польща, Сербія, Україна, Швеція). Військовий омбудсмен у разі такої організації має високий рівень незалежності, оскільки не підпорядковується адміністративно збройним силам.

Серед слабких сторін виділяють недостатність спеціалізованих знань, що ускладнює розуміння окремих питань військової сфери, а також обмежений доступ до збройних сил без налагодженого співробітництва з оборонними структурами, що може перешкоджати розслідуванню скарг [10, с. 481]. Модель є поширеною у світі, де омбудсмени «загальної юрисдикції» здійснюють парламентський контроль, зокрема у військовій сфері [13, с. 24].

Третя модель інституту омбудсмена з питань, що стосуються збройних сил, є поєднанням елементів попередніх двох (Велика Британія, Німеччина, Канада). Спеціалізовані омбудсмени залишаються повністю незалежними від міністерства оборони, проте їх діяльність зосереджена виключно на питаннях, пов'язаних зі збройними силами. До недоліків належать ризики дублювання повноважень і конкуренції між установами, які можливо усунути лише за умови чіткої координації та готовності до співпраці [2].

Модель незалежного цивільного омбудсмена, чії функції стосуються виключно військової сфери, має значні переваги. Її реалізація дозволяє зосередитися на військових питаннях, сприяючи розвитку спеціальних знань і практичного досвіду. Публікація звітів і доповідей сприяє зміцненню наглядового потенціалу інших демократичних інститутів, насамперед парламенту, забезпечуючи доступ до інформації, яку парламентарям складно отримати іншим способом. Модель також підвищує рівень прозорості збройних сил і їх підзвітність суспільству. Водночас створення такого незалежного інституту може потребувати значних фінансових ресурсів [3, с. 30].

Також варто згадати, що в окремих країнах інститут військового омбудсмена може функціонувати у вигляді колегіальних структур, як-то: Військова апеляційна рада у Франції, інспекторська служба Міністерства оборони в Чехії, служба військових радників у Данії [13, с. 24].

Незалежно від обраної моделі інституту військового омбудсмена, ключовою умовою його ефективності є забезпечення достатніх повноважень та ресурсів для виконання покладених на нього функцій. Інститути омбудсмена у справах збройних сил мають діяти в умовах, які гарантують їх незалежність від зайвого впливу з боку командної вертикалі, виконавчої влади або інших органів, пов'язаних із військовою ієрархією.

Для України, в умовах триваючого збройного конфлікту, демократичний контроль і прозорість у військовій сфері є пріоритетними завданнями. Військовий омбудсмен має стати не лише захисником прав військовослужбовців, але й важливим елементом формування довіри між суспільством та збройними силами. Наділення інституту військового омбудсмена відповідними юридичними та фінансовими механізмами гарантуватиме його здатність виконувати функції, включаючи розгляд скарг, моніторинг дотримання прав військовослужбовців, а також вплив на вдосконалення законодавства у військовій сфері.

Варто зазначити, що ефективний військовий омбудсмен – це запорука посилення демократичного управління, забезпечення прозорості у військовій сфері та зміцнення правового порядку в збройних силах. Його незалежність, підзвітність суспільству та доступ до всіх необхідних ресурсів є обов'язковими умовами для забезпечення успішної роботи інституту. Слід зазначити, що

обраний підхід має враховувати не лише міжнародний досвід, але й національні реалії та потреби України.

Діяльність інституту омбудсмена з військових питань охоплює соціальний захист військовослужбовців і членів їхніх родин, забезпечення дотримання прав військових, а також прав цивільного населення, яке перебуває у зонах проведення бойових дій.

Повноваження військового омбудсмена включають вирішення питань, що стосуються прав людини у збройних силах, взаємодії профспілок із військовими структурами, військової юстиції, захисту прав меншин у військовій сфері, відносин між парламентськими комітетами і Міністерством оборони, громадського контролю над сектором безпеки, а також організації співпраці між Міністерством оборони і Генеральним штабом [24].

Функціональний аспект визначає сутність і специфіку інституту омбудсмена. Саме функції є ключовим елементом конституційно-правового статусу органів публічної влади та інших суспільних інституцій, оскільки вони формують основні напрями їхньої нормативно регламентованої діяльності [12, с. 19]

Аналіз функцій омбудсмена дозволяє з високою точністю визначити характер його діяльності, а також оцінити рівень і специфіку реалізації правозахисної функції в державах, які впроваджують цей інститут. Він сприяє розумінню правильності визначення пріоритетів на різних етапах розвитку держав, рівня організації правозахисної системи, ефективності діяльності правоохоронних органів, а також виявленню загальних і відмінних тенденцій у розвитку омбудсмена та інших правозахисних інституцій [15, с. 66].

Функції омбудсмена у сфері захисту прав військовослужбовців включають контроль за адміністративною діяльністю та функціонуванням збройних сил. Основна мета – забезпечення дотримання прав військовослужбовців під час проходження служби, сприяння розвитку прозорості та підзвітності у збройних силах [11, с. 97].

Основні функції інституту омбудсмена у військовій сфері включають моніторинг діяльності сектора безпеки, забезпечення законності у діях збройних сил, сприяння відкритості та відповідальності військових структур. Особлива увага приділяється практичним проблемам, що потребують негайного вирішення, підвищенню ефективності військового сектора та зміцненню довіри між суспільством і збройними силами, зокрема у військових питаннях [24, с. 8].

У країнах, як-от Норвегія, Німеччина та інших, омбудсмен у справах збройних сил виконує ключову функцію, спрямовану на посилення громадського демократичного контролю за діяльністю збройних сил. Його завданням є розробка ефективних механізмів для обробки скарг, реагування на них, а також моніторинг процедур, практик і політик у військовій сфері.

Серед специфічних обов'язків омбудсмена виділяється нагляд за дотриманням прав людини та норм міжнародного гуманітарного права під час проведення військових операцій і розгортання військових контингентів за межами країни [3, с. 6-7].

Слід підкреслити, що виконання основних функцій військовий омбудсмен реалізує через кілька ключових напрямів:

– Розгляд скарг, який є пріоритетною функцією. Діяльність передбачає прийняття та аналіз звернень громадян із подальшим проведенням розслідувань. Інститут омбудсмена у військовій сфері повинен приймати скарги як від діючих військовослужбовців, так і від тих, хто проходить строкову службу чи не має професійного військового статусу, охоплюючи широкий спектр питань.

– Проведення розслідувань, що тісно пов'язане з опрацюванням скарг. У межах своєї діяльності омбудсмен організовує з'ясування фактичних обставин, оцінює обґрунтованість звернень, пропонує альтернативні методи вирішення конфліктів або виступає посередником. Робота включає проведення допитів, виїзди на місця, інші слідчі процедури, а також підготовку висновків за результатами розслідувань.

Підготовка звітів і їхнє доведення до відома зацікавлених сторін, включаючи учасників скарги, парламент і громадськість, є однією з ключових функцій, що виконує інститут омбудсмена [3].

Омбудсмен з військових питань виступає важливим елементом у системі демократичного контролю та внутрішнього управління державою. Його доступність, а також можливість кожного військовослужбовця звернутися безпосередньо, минаючи службові інстанції, сприяють суттєвому зниженню кількості грубих порушень прав у збройних силах. Окреслений підхід виконує роль своєрідної «системи раннього попередження» для запобігання негативним явищам у військовій сфері [24, с. 8].

Висновки. Інститут військового омбудсмена є необхідним і актуальним інструментом для забезпечення демократичного контролю та правового захисту військовослужбовців, особливо в умовах збройного конфлікту. Його впровадження в Україні буде важливим кроком до вдосконалення національної системи захисту прав людини та гарантування прозорості у військовій сфері. Військовий омбудсмен має виконувати роль незалежного арбітра, спрямованого на запобігання порушенням прав військовослужбовців і забезпечення їх належного захисту, враховуючи як національні особливості, так і міжнародний досвід.

Ефективність цієї інституції залежатиме від її незалежності, прозорості та взаємодії з іншими демократичними інститутами. Україна має врахувати досвід інших країн, адаптувати найкращі практики до власних умов і створити модель омбудсмена, здатного не лише реагувати на порушення, але й сприяти попередженню системних проблем у збройних силах. Особлива увага має бути приділена формуванню законодавчої бази, яка б гарантувала ефективну реалізацію функцій омбудсмена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Leigh I., Born H. A Comparative Perspective on Accountability. *Strategic Intelligence*. Prager. 2006. URL: <https://durham-repository.worktribe.com/output/1667303> (дата звернення: 25.01.2025).
2. Bourne G., Flury F., Lann S. Control and governance: the relevance of parliamentary control over the security sector and its reform: a collection of articles on fundamental aspects (document NCEA) / Geneva Center for Democratic Control of the Armed Forces, Parliamentary Assembly NATO. Brussels; Geneva; Kiev: NATO PA Publishers, 2006. 179 p.
3. Buckland B., McDermott V. Armed Forces Ombudsman Institutes: A Practical Guide. Geneva: SCIS, 2015. 161 p. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ombudsman_book_Ukrainian.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
4. Yaremenko Yu. Civilian control over the Armed Forces. Experience of Germany. *Ukrainian Army*. 1998. № 5-6. P. 23.
5. Heiner H. Making Sense of Security Sector Governance. *Challenges of Security Sector Governance. Geneva and Muster: DCAF and Lit Verlag*. 2003. P. 11.
6. Kinzelbach K., Cole E. Monitoring and Investigating the Security Sector. *Bratislava: UNDP*. 2007. P. 13.
7. Linda C. Relf, The ombudsman, good governance and the international human rights system. Leiden: Martinus Nijhoff. 2004. P. 5.
8. Oosting M. Protecting the Integrity and Independence of the Ombudsman Institution: the Global Perspective. *The International Ombudsman Yearbook, ed. The International Ombudsman Institute*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International. 2019. P. 19.
9. Martseliak O.V. The military ombudsman as an institutional guarantee for the protection of military personnel rights (based on foreign experience). *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2024. No. 5. P. 94–100. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.14>.
10. Ryabovol L.T. ombudsmen as institutional and organizational guarantee of human rights and freedoms: foreign experience. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*. 2019. Vol. 4. P. 38–43. DOI: <https://doi.org/10.32838/16063716/2019.4/07>.
11. Volodymyr T. The military ombudsman institute as an integral part of the national security system. *Pravova derzhava*. 2020. № 31. С. 477–484. DOI: <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2020-31-477-484>.
12. Wieslander Bengt. The Parliamentary Ombudsman in Sweden. Stockholm: Bank of Sweden Tercentenary Foundation, 1999. 160 p.
13. Бакленд Б., Макдермотт В. Інститути омбудсмена у справах збройних сил: практичний посібник: посібник. Switzerland: ДКЗС, 2015. 162 с. URL: <https://www.dcaf.ch> (дата звернення: 25.01.2025).
14. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Маріуполь, 2014. 236 с. URL: https://library.wunu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv/Факультет%20Юридичний/Кафедра%20кримінального%20права%20та%20процесу/Банах%20Сергій/дисертація/дисертація%20Банах%20Сергій%20Володимирович.pdf (дата звернення: 25.01.2025).

15. Бондарев О. Зарубіжні моделі інституту омбудсмана із захисту прав військовослужбовців: досвід для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 21–25. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2018/6.pdf (дата звернення: 25.01.2025).
16. Борн Р., Вілс Е., Букланд Би. Порівняльна перспектива інститутів омбудсмана з питань збройних сил. Букланд–Женева: Женевський центр демократичного контролю над озброєними силами, 2011. 39 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PP34_Ombudsman_Ukrainian.pdf (дата звернення: 26.01.2025).
17. Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмана: світовий досвід організації та діяльності: монографія. Львів: Видавництво «ЗУКЦ», 2011. 304 с.
18. Голяк Л. Захист прав трудових мігрантів за допомогою інституту спеціалізованого омбудсмана. *Соц.-ек.проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3(101). С. 169–175. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_169_GolyakLV.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_169_GolyakLV.pdf) (дата звернення: 26.01.2025).
19. Ільницька У.В. Політико-правовий статус омбудсмана в системі інституційно-організаційних гарантій реалізації прав і свобод особи в демократичних державах. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2011. № 2 (48). Т. 13. Ч. 3. С. 201–209.
20. Левенець А.В., Корчевна Л.О. The notion and characteristics of raiding with in the context of related notions of takeover and seizure of property. *Odesa National University Herald. Jurisprudence*. 2018. Vol. 23. №. 1(32). P. 7–14. DOI: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.1\(32\).134143](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.1(32).134143) (дата звернення: 26.01.2025).
21. Майданник О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 15. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Maid_adv_2010_7_1.pdf (дата звернення: 26.01.2025).
22. Марцеляк О. Інститут військового омбудсмана та перспективи його створення в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 3. С. 29–33.
23. Матвейчук М. В Україні з'явився військовий омбудсмен. Ольга Решетилова розповіла BBC про очікування від посади. *BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cdx-97qv14neo> (дата звернення: 26.01.2025).
24. Палєєва Ю.С. Спеціалізовані омбудсмани в зарубіжних країнах: досвід для України. *Альманах міжнародного права*. № 7. С. 84. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v7/10.pdf> (дата звернення: 27.01.2025).
25. Ржеутська Л. Чи потрібен українським військовим свій омбудсмен? DW. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/ci-potriben-ukrainskim-vijskovim-svij-ombudsmen/a-66867869> (дата звернення: 27.01.2025).
26. Тарасюк В., Кресіна І. Обґрунтування необхідності впровадження інституту омбудсмана з військових питань. URL: https://www.academia.edu/35398322/ОБҐРУНТУВАННЯ_НЕОБХІДНОСТІ_ВПРОВАДЖЕННЯ_ІНСТИТУТУ_ОМБУДСМЕНА_З_ВІЙСЬКОВИХ_ПИТАНЬ (дата звернення: 27.01.2025).